

Branko Tošović (Grac)

Andrićeve tišine

U radu se analizira tišina u životu i stvaralaštvu Iva Andrića, njena informativnost, preplitanje i prožimanje sa ćutanjem, smrću i snom. Izdvajaju se i tumače različite vrste tišine: egzistencijalna, umjetnička, spoljna, unutrašnja, bosanska (turska), slatka, perspektivna, iščekivajuća, auditivna, glasovna, komunikacijska, komparacijska, kvantitativna, relaksirajuća, metaforička i dr.

0. Tišina predstavlja stanje nepostojanja zvuka, glasa, šuma, buke i bilo koje druge akustičke pojave. Nju ne može čuti ljudsko uvo jer smeta otkucavanje srca, šum krvotoka i dr.¹ Ukoliko u toku njenog percipiranja dolazi do negativnog djelovanja, nastaju auditivne halucinacije. U književnosti tišina je jedan od prepoznatljivih motiva.²

1. Andrićeve tišine se mogu razvrstati na egzistencijalne i umjetničke. Prve su vezane za život (tišine koje sam osjeća, opservira, analizira i opisuje), druge su one koje se prikazuju u djelima. Za Andrića tišina je (a) materija u pokretu, (b) odsustvo materije ili bar iluzija odsustva,³ (c) nepomičnost, (d) ono

¹ Andrić noću dugo sluša šum u ušima i u tu situaciju (kao tipičnu ne samo za njega) uvlači čitaoca: *I tišina je gluva, a u njoj se čuje krv kako nasjeda bez prestanka i nije muklo u šiji* (MUSTAFA MADŽAR). ♦ *Izvesno, i vama je dobro poznat taj beskrajni i nejasni razgovor između samca čoveka i tišine oko njega* (ZNAKOVI PORED PUTA). Svi primjeri koji se u analizi navode preuzeti su iz Andrićevog Gralis-Korpusa (Gralis-Korpus-www) pa stoga iza naslova tekstova izostaju brojevi strana.

² Od proznih djela koja u naslovu imaju riječ *tišina* poznat je prvi roman Meše Selimović TIŠINE (1961), u kome se proširuje metafora tišine do granice tragičnosti ljudskog postojanja. Indira Durmić autorka je romana TIŠINA (2014), a Gordana Zalad PLAVE TIŠINE (2014). Japanski književnik Šjusaku Endo napisao je istorijski roman TIŠINA (1966) o događajima u Japanu sredinom 17. vijeka, a Arnaldur Indridason detektivski roman GROBNA TIŠINA (prevod 2014). Među pripovijetkama može se spomenuti zbirka pripovijedaka Petra Šegedina TIŠINA (1982), pripovijetka TIŠINA MORA Žana Brulera (prevod 1951), a među lirskim djelima zbirka pjesma Dobrice Cesarića TIŠINA I DRUGE PJESME (2008), pjesma Radislava Šakića TIŠINA (2014), a na njemačkom pjesma ICH MACH EIN LIED AUS STILLE (1973) Eve Štritmaters i WANDRERS NACHTLIED ÜBER ALLEN GIPFELN (1780) J. V. Getea.

³ *Produžiti tišinu znači produžiti tu iluziju, a kad bih uspeo da je do kraja produžim, to bi značilo isto što i pretvoriti je u stvarnost* (ZNAKOVI PORED PUTA).

što se ne kreće i što i ne postoji.⁴ U nekim slučajevima pisac tišinu poistovećuje sa samim sobom: *Tišina, to sam u ovom slučaju – ja* (ZNAKOVI PORED PUTA).⁵

2. Kod Andrića ne nalazimo pojam apsolutne tišine (koja se ne može registrovati nikakvim uređajem), ali se pojavljuje potpuna tišina – *praznina koja nema imena* (ZNAKOVI PORED PUTA). Obično se radi o situaciji totalnog nepostojanja zvuka u kojoj se nešto dešava (lokativna tišina).⁶ U tišini se vrše razne radnje (puši, gađa, kreće)⁷ ili se ukazuje na stanje.⁸ Mnogo je rjeđa savršena, mrtva,

O kategoriji odsustva kod Andrića v. Tasovac 2000: 177–197.

⁴ A nepostojanje je dobro i njemu sve teži (ZNAKOVI PORED PUTA). [...] *tišina ne postoji, kao što ne postoji ni prazan prostor, ni nepokretna čestica u svemiru. (Tišina i nepomičnost ne postoje, jer nema nikog ko bi ih mogao utvrditi i meriti. Sama činjenica da postojimo i sama naša sposobnost da primamo utiske i donosimo sudove pretpostavljaju prethodno postojanje pokreta i zvuka.)* – ZNAKOVI PORED PUTA.

⁵ „Kod Andrića je sve u znaku tišine: i život i delo. On je od mladosti počeo da druži sa tišinom shvativši je filozofski kao prapočetak i kraj, kao prostor iz koga sve proističe i u koji sve uvire, a afektivno kao blagu smrt, oslobođenje od tegobe življenja. [...]. Andrićeva tišina je višeznačna, često ambivalentna, u njoj se čovekovo raspoloženje projektuje kao nebo u vodi“ (Konstantinović 1979: 162, 163).

⁶ *Tišina je potpuna* (GOSPOĐICA). ♦ *Sve to dok zrna lete visoko i gađaju po okolini, ali kad se paljba spusti do mosta i varoši, oni zamuknu odjednom, preseče im se reč, jer im izgleda, i zakleli bi se, da u onoj potpunoj tišini, kod tolikog prostora, i jedna i druga strana gađa samo njih i kuću u kojoj su* (NA DRINI ČUPRIJA). ♦ *Osećala je neodoljivu potrebu da se digne i napusti sobu, ali se nije usuđivala da to učini u potpunoj tišini i nepomičnosti svega oko sebe* (GOSPOĐICA). ♦ *U potpunoj tišini, digao se od stola* (GOJA). ♦ *Tada bi nastupalo nekoliko minuta potpune tišine, a zatim je počinjala neka nova igra i nov urnebes* (ŠALA U SAM-SARINOVOM HANU). ♦ *U dvorištu potpuna tišina. Ni straže ni prolaznika* (PORUČNIK MURAT).

⁷ *Izgovoriši ljutito poslednje reči, Hamdi-beg zastade i u potpunoj tišini odbi jedan dim pa nastavi [...]* (TRAVNIČKA HRONIKA). ♦ *Zatim su u potpunoj tišini pušili dalje* (TRAVNIČKA HRONIKA).

⁸ *Ogromne tamne mase zgrada sa sitnim retkim svetlostima, ali tišina je još uvek potpuna* (ŠPANSKA STVARNOŠĆ).

gluva tišina.⁹ Često se potpuna tišina daje u nastajanju (kao nominativna tišina)¹⁰ ili kao već formirana,¹¹ sa određenim trajanjem (kvantitativna tišina).¹²

Iako je tišina ono što se ne može čuti, Andrić je auditivno percipira: *osluškujem tišinu oko sebe* (ZNAKOVI PORED PUTA). Pisac je dovodi u vezu sa nemirom: on u *najgorim* trenucima, kad se pomrače i posljednji tragovi razuma i dobrote, *očajničkim pokretom misli, kao munjom, uništava čitav svet, briše i obara u ništavilo sve, do posljednjeg traga postojanja* (ZNAKOVI PORED PUTA).¹³ Njemu se čini da sve zemaljsko (kamen, zemlja, vlaga, biljka itd.) obrazuje jedan lanac složenih odnosa, lanac sačinjen od samog nemira. Sa tim mislima Andrić se primiče bućnom gradu da željom da u njemu, u *samom središtu ljudskog nemira*, potraži nepomičnu tačku, ne bi li tu našao bar malo tišine, sna i odmora. U nekim trenucima za njega su isto san i tišina: san je *srebrno polje tišine, most koji vitim belim lukom vezuje dva radosna dana* (ZNAKOVI PORED PUTA). Pisac dovodi u vezu tišinu i svjetlost, koja je njegova velika opsesija, još od mariborske tamnice.¹⁴

⁹ *Bezumne reči se gube u savršenoj tišini* (TRAVNIČKA HRONIKA). ♦ *Na kapiji, umesto prazničkog raspoloženja i živahnosti dokonih ljudi, mrtva tišina* (NA DRINI ČUPRIJA). ♦ *U strogoj pozi, zakrvavljenih očiju, razlivene žuči i zapenjenih usta, on je grmeo osudu u mrtvu tišinu oko sebe, kad pade od srčane kapi* (SUDIJE). ♦ *U sobi je ona teška hladovina prizemnih prostorija sa debelim zidovima i željeznim kopcima, i gluva tišina soba prenatrpanih prostirkom, haljinama, uvijek okadenih i opršenih, da više liče na oltare nego na stanove za žive ljude* (LJUBAV U KASABI). ♦ *Izgleda da i vojska ne gazi po zemlji, nego se sve dešava u sivom prostoru i gluvoj tišini između iščezla neba i nevidljive zemlje* (SAN BEGA).

¹⁰ *Nastaje potpuna tišina među dečacima* (ZNAKOVI PORED PUTA).

¹¹ *Oko mene potpuna tišina, ni dan ni noć, neka praznina koja nema imena* (ZNAKOVI PORED PUTA). ♦ *Dešava se u ovom planinskom kraju da osvane neko mlečno jutro sa prigušenom svetlošću sunca iza tankih visokih oblaka. Senke su blede i razlivene, a tišina potpuna. Zvuk ne može da se prenosi ovim teškim vazduhom. Pojavi se i krene, ali odmah pada natrag, nedaleko od mesta sa kojeg je poleteo. Dan je i svetlo je, a izgleda kao da noćna tišina nije ni napuštala ovaj kraj* (ZNAKOVI PORED PUTA).

¹² *Tada bi nastupalo nekoliko minuta potpune tišine, a zatim je počinjala neka nova igra i nov urnebes* (ŠALA U SAMSARINOVOM HANU).

¹³ [...] *zacari se tišina, ne mrtva i bezlična tišina ljudskih naselja, nego velika vasiona tišina, jedan nov svet, sav od tišine, divni Jerusolim, božiji grad, nem, veličanstven i neprolazan. Blokovi tišine, lukovi i uglovi od tišine, senke i prosijanja na zgradama i u dnu vidika, jedan nov život onih koji su izgubili igru u svetu, raj koji ostaje pošto se izbesni materija u njenom obliku koji vidimo i dodirujemo svakog dana i koji nas truje i satire svakog minuta* (ZNAKOVI PORED PUTA).

¹⁴ *A svetlost otiče u tišini, jer je zamro i zvuk, drug koji je tako često prati. Nestaje. Ima je još samo u mom osmejku. Zbogom! Biće svetlosti, biće još očiju* (ZNAKOVI PORED PUTA).

3. Za Andrića tišina je posebna vrsta muzike i još više – tišina je najbolja muzika: *Najposle, oslobođenje, odsustvo zvuka kao najlepša muzika!*¹⁵ On sluša koncert Johanesa Bramsa i u zvucima punim ljepote ne nalazi nikakav (*ni najmanji*) *nesporazum* niti bilo kakvu prazninu (*sve je ispunjeno*), a onda zapaža trenutak čudne tišine *koja nije od tkiva naših običnih tišina, prosto odsustvo zvuka, nego kao neka bogata i divna zbunjenost čitave jedne vasion* (ZNAKOVI PORED PUTA). Ljudi na koncertima pokazuju dobre i slabe strane, nevidljive u drugim situacijama.¹⁶

4. Andrić opisuje Beograd, *istrzan, prosut*, koji vječno nastaje, dograđuje se i opravlja, koji nikad ne miruje jer se uvijek kreće i talasa i ne zna šta je pokoj i tišina (ZNAKOVI PORED PUTA). Ali i taj grad poznaje *tišine, dragocene, lake i svetle* koje se ponekad *saviju* na rumenom nebu.

5. Pisca posebno privlači zvono i miješanje njegovog zvuka sa tišinom, tačnije sudaranje zvonjave, jauka mora i gluve tišine krša.¹⁷ Andrić nalazi vezu između tišine i vode, odnosno česme iz koje ističe:¹⁸ taj mu je žubor drag i prisan, ali je svjestan da će brzo nestati u *moru tišine koje se nalazi na protivnoj strani*

¹⁵ Ona dolazi kada se stiša beogradska vrema i buka u septembarsko predvečerje i nastane pod svetlim nebom *lepa tišina koja namučenom čoveku dopušta da se smiri i odahne, i da u tom trenutku nađe odmora i zaštite od svega što je bilo i što još može biti* (ZNAKOVI PORED PUTA).

¹⁶ Na primer, ima žena (*to su obično punačke i zrelije dame*) koje na klavirskom koncertu, za vreme stanke kad cela dvorana uzdržana daha očekuje idući udar, moraju da učine neki pokret, da se nakašlju, ili bar da uzdahnu. One ne podnose tu devičansku, čistu tišinu i sve u njima ih neodoljivo goni da na njoj ostave svoj, ma i najmanji trag. Otprilike kao što deca ne mogu da ne povuku prstom preko zamagljenog prozorskog stakla (ZNAKOVI PORED PUTA).

¹⁷ Sve se čini kao da pupi, raste nevidljiva, i da će svojim vrškom odjednom prokinuti i pocepati tišinu. Ali ništa se ne dešava. Da li samo sporo raste, ili je uopšte nema i ne treba je očekivati? Ni to nije izvesno. – Samo tišina, sa mrakom, sipi. Zaustavlja se, kao sneg, na obrvama i trepavkama. Osećam se kao zavejan (ZNAKOVI PORED PUTA). ♦ Rrrrrr. Tuklo je zvono u potpunoj tišini (ISKUŠENJE U ČELIJI BROJ 38). ♦ Martovski dan. Uznemireno sivo more; duva vlažno i čudljivo jugo. Polegla u kamenjaru, drevna zavetna crkvice; u otvorenom tornjiću nad njenim ulazom oglasi se ponekad zvono; kucne sitno, a u glasu mu se sudaraju i mešaju jauk mora i gluva tišina krša (ZNAKOVI PORED PUTA). ♦ S vremena na vreme tišinu prati (prati a ne prekida) različen i dalek glas zvona sa crkava iz varoši, a vidik neznatno menjaju letnji oblaci, koji prolaze nebom, svečani, beli i spori (GOSPODICA).

¹⁸ Ali u svim ulicama teku netaknute, jake, mnogobrojne česme. U potpunoj tišini, naročito noću, čuje se njihov šum kao potmula grmljavina izdaleka (ZNAKOVI PORED PUTA).

mora zvukova pa osjeća da i sam putuje *ka tome moru tišine* koje ga očekuje na dnu strme ravni niz koju klizi lagano ali nezadržljivo (ZNAKOVI PORED PUTA).¹⁹

6. Andrić razmišlja o tišini u kontekstu samoće – tom, kako kaže, pravom zavičaju svijesti, i konstatuje da samoća nije tišina i nepomičnost, već vapaj i kliktaj svih ljudskih sudbina i životnih zahtjeva, od postanka svijeta do danas, to je vihorno kruženje bezbrojnih sunaca, prema kojima je ovo što nas grije samo igračka, brujanje miliona vasijskih zvona u kojima su planete klatna (ZNAKOVI PORED PUTA).

7. Pisac izdvaja tišinu kao karakteristiku muslimanskih kuća.²⁰

8. Na više mjesta slika tišine pojačava se metaforama (tišina sa mrakom sipi, ona se zaustavlja na obrvama i trepavkama pa se čovjek osjeća kao zavijan; more je išarano velikim glatkim površinama tišina) i epitetima (tišina je zabrinuta).²¹ Posebno je često slikovito predstavljanje tišine kao nešto što je zatrpano: pjevanje nije bilo drugo do jedan dug lelek zatrpan tišinom na izvoru i na utoku, usijana tišina zatrpara kao vijavica ptičiji trag u snijegu, u govoru sve je nekako zatrpano tišinom.²²

9. Andrić razlikuje dvije vrste tišine: spoljnu i unutrašnju. Spoljna je povezana sa nepostojanjem zvuka, a unutrašnja se odnosi na čovjeka i njegova preživljavanja, raspoloženja i razmišljanja. Ovu drugu, tišinu u čovjeku, Andrić doživljava kao trenutak velike opasnosti koji dugo traje. U piscu se disjunktivno bore dvije stvari: da ne pogine ili da ne zaspi, što je za njega isto.²³ Često tišinu

¹⁹ *Sve popaljeno. Nema cijele kuće i nigdje živa stvora. Ni mačke. Ali u svim ulicama teku netaknute, jake, mnogobrojne česme. U potpunoj tišini, naročito noću, čuje se njihov šum kao potmula grmljavina izdaleka. Sablasno* (ZNAKOVI PORED PUTA).

²⁰ *Čim pređeš turski prag, nađeš se odjednom – ali odjednom! – u posve novoj sredini koja u najmanjoj mogućoj meri zavisi od spoljnog sveta, okružen mirom i samopouzdanjem utvrđenog, odvojenog i izdvojenog porodičnog života koji nam svojom tišinom govori da se sve zna (sve što treba znati!) i da nema potrebe da se išta pita, kazuje i tumači* (ZNAKOVI PORED PUTA).

²¹ *More išarano, naizmenice, vijugavim strujama i velikim glatkim površinama tišina* (ZANOS I STRADANJA TOME GALUSA). ♦ *Posle večere, idući u hotel, zapahnu ga čamotinja i zabrinuta tišina neobično rano opustelih ulica* (ZANOS I STRADANJA TOME GALUSA).

²² *I samo pevanje, koje ponekad dopre s puta ili iz neke avlije, nije bilo drugo do jedan dug lelek, zatrpan tišinom na izvoru i na utoku, kao sastavnim i najrečitijim delom pesme* (TRAVNIČKA HRONIKA) ♦ *A već sekund docnije briše ga i zatrpara usijana kastiljanska tišina, kao vejavica ptičiji trag u snegu* (ŠPANSKA STVARNOST). ♦ *Sarajevo. [...] U govoru ljudi i žena karakteristični samoglasnici bez boje i jasne granice, od kojih govor dečaka i devojčica izgleda kao nehajno gukanje. Sve to zatrpano tišinom* (ZNAKOVI PORED PUTA).

²³ *Potpuna tišina u meni. To je kao neki trenutak velike opasnosti, ali koji dugo traje. Ni glasa ni pokreta* (ZNAKOVI PORED PUTA). ♦ *Ni glasa ni pokreta. Moja nepomičnost i moje ćutanje, to su prvi uslovi moga spasenja i jedini koji zavise od mene.. – U toj tišini, samrtnoj i životodavnoj, ja se, kao čovek koji s vremena na vreme opipava skriveno oružje pri sebi,*

autor percipira i izražava u paru, npr. u spoju tišine i glasa (iz tišine se javlja slab pa onda sve jači glas),²⁴ zapare i tišine (u neodređeno doba).²⁵ Andrić razmišlja o tome kako spoznati tišinu i konstatuje da je onaj ko uspije da pronikne u nju i da je „dozove“ pravim imenom postigao najviše što smrtan čovjek može postići.²⁶ On ponekad žudi za tišinom, želi da u njoj sjedne i odmori se.²⁷ Ponekad se uvodi prospekcija: u časovima predaha očekuje se nešto sa *neba ili iz dubina* kao što je jedna jedina riječ ali kao vatra ili svjetlost, završetak i rješenje svega, kao riječ otkrovenja, koja bi *zazvonila, planula, podigla nebesa i obasjala zemlju* (ZNAKOVI PORED PUTA).

Andrić zapaža tišinu u najobičnijim situacijama, kao što je ova: u berbernicu ulazi čovjek srednjih godina, rđavo odjeven i slab, sa zavežljajem u ruci, i pita može li se tu malo odmoriti, na šta gazda ćuti, a kalfa nastavlja da brije gosta; *Mučna tišina u kojoj se čuje ne samo zveket makaza nego i pucketanje vatre u peći* (ZNAKOVI PORED PUTA). Takva tišina pojavljuje se kao motiv i u romanu NA DRINI ČUPRIJA.²⁸

stalno pitam: je li moja misao još živa? (ZNAKOVI PORED PUTA). ♦ Mnogo puta za mnogog od nas, taj nemir ostaje nevidljiv i nečujan. Tu svoju trenutnu iluziju mi nazivamo tišinom. Ali ko pronikne, osluhne i sagleda tu „tišinu“, on vidi samo toliko da taj lančani prenos nemira nema kraja, isto kao što mu se ne vidi početak. A sve ono dole što sam ostavio iza sebe, na brodu, na moru, u gradiću, samo je odjek opšteg nemira koji se iz nepoznatog središta širi svuda i prenosi na sve (ZNAKOVI PORED PUTA).

²⁴ *Koga je dozivao otegnuti glas pored Drine? („Ti! Ti! Taj!“) Nikog. Onog ko se odazove. Koji to učini, to je taj. – Ti? Ti! Zvao je dugo, i zvao, i najposle umuknuo. Iz tišine koja je tada nastala digao se, ne odmah i vrlo tiho, slab pa sve jači glas. To se ipak javlja onaj koji treba da se odazove (ZNAKOVI PORED PUTA).*

²⁵ *Na jedan sat hoda od Višegrada. Pust predeo bez lepote. Duga linija prašnog drumu preko spečene goleti po kojoj su razasuti usamljeni i raščupani stari borovi. Jedina zgrada na toj ravni, niski i neugledni han, bez vrta i voćnjaka, pred kojim sedim kao jedini gost i putnik. Neko neodređeno doba dana. Zapara i tišina (ZNAKOVI PORED PUTA).*

²⁶ *Ko uspe da pronikne tišinu i dozove je njenim pravim imenom, taj je postigao najviše što smrtan čovek može postići. Ona nije više za njega ni hladna ni nema, ni pusta ni strašna, nego mu služi i nalazi mu se u svakoj nevolji, kao onom junaku iz narodne pesme vila, koju on uhvati za kose i posestrimi i obaveže zauvek. Ko uspe da zagreje i oživi samoću, taj je osvojio svet (ZNAKOVI PORED PUTA).*

²⁷ *Ja mislim u ovom trenutku samo jedno i hteo bih da negde na miru, u tišini, sednem i da se odmorim. Sve mislim da ću se tada setiti kako joj je bilo ime (ZNAKOVI PORED PUTA).*

²⁸ *Takav je bio nevidljivi par čija je muzika ispunjavala mučnu tišinu između dvojice mladića) i pripovijeci SVADBA: – Dalje, ajdemo dalje! – vikao je činovnik, ali nije uspevao da rastera mučnu tišinu koja je ostala iza starca.*

10. Često Andrić dovodi u vezu tišinu i ćutanje.²⁹ Fenomen ćutanja bitna je determinanta Andrićevog stvaralaštva. Ona je došla do izražaja još u *EX PONTU: Poslednji izraz svih misli i najjednostavniji oblik svih nastojanja je – šutnja*. Ćutanja se potencira i u pripovijeci *MOST NA ŽEPI*, u kojoj će Andrić, kroz usta junaka, reći: *U ćutanju je mudrost*.³⁰

11. U Andrićevim tekstovima nalazimo različite vrste spoljnih tišina: a) u određeno godišnje doba – proljeće (kad se osjeća ogromna tišina),³¹ ljetno (u kome se dešavaju čudne stvari – na obali Pacifika vide se za ljetnih tišina na dnu mora ulice, kuće i ljude kako sjede pred kapijama),³² b) u pojedinim dijelovima dana – ujutro (u planini osvane mliječno jutro sa prigušenom svjetlošću sunca iza tankih visokih oblaka),³³ po danu (u tišini i čamotinji seoskog popodneva),³⁴ pred večer (kada se širi tišina kao na ljetnjim proplancima a život pokazuje svoju dobru

²⁹ *Za mene je najbolje kad ja pišem a ne govorim, i kad se o meni ne piše i ne govori* (ZNAKOVI PORED PUTA). ♦ *Oluje, tišine, međuvremena, kao i mnoge ličnosti i njihovi složeni i raznovrsni odnosi* (ZNAKOVI PORED PUTA).

U povezanosti tišine i ćutanja Radivoje Konstantinović izdvaja tri stvari. **(a)** „Ako je tišina u Andrićevom delu prevashodno kosmička i istorijska, ćutanje ima pre svega psihološku funkciju. Značenja ćutanja su mnoga, ali dominira ćutanje kao nemogućnost ili odbijanje komunikacije“ (Konstantinović 1979: 168). **(b)** „Dok je ćutanje, putem adjektivacije, gotovo personifikovano (‘nasmejano’ ili ‘ogorčeno’ ćutanje, na primer), tišina je najčešće materijalizovana. Ona poseduje masu u smislu termina iz fizike, a njen oblik varira od neodređenog fluida do čvrste materije“ (Konstantinović 1979: 171). **(c)** „Tišina i ćutanje u Andrićevom delu se neprestano menjaju i preobražavaju od teksta do teksta, neki put takoreći naočigled [...]“ (Konstantinović 1979: 172).

³⁰ Stevan Kordić konstatuje da se Andrić u svojim djelima priklonio skromnosti i tihošći govora pa jedan dio knjige naslovljuje „Protiv glasnosti“ (Kordić 1986: 21).

³¹ *Proleće. Kišovito veče sa vedrinom koja se ne vidi, nego samo naslućuje po sjaju na tornjevima i krovovima. Neverovatna tišina* (ZNAKOVI PORED PUTA).

³² *U varoši Kalao, na obali Pacifika, gde su oluje česte i neobično žestoke, postoji priča o starom pristaništu koje je za jedne bure zauvek potonulo u more. Mornari pričaju da se za letnjih tišina mogu videti na dnu mora ulice i kuće i ljudi kako sede pred kapijama. A ko ima fino uho može da čuje i kukurikanje petlova koji dole naveštavaju promenu vremena* (ZNAKOVI PORED PUTA).

³³ *Dešava se u ovom planinskom kraju da osvane neko mlečno jutro sa prigušenom svetlošću sunca iza tankih visokih oblaka. Senke su blede i razlivene, a tišina potpuna. Zvuk ne može da se prenosi ovim teškim vazduhom. Pojavi se i krene, ali odmah pada natrag, nedaleko od mesta sa kojeg je poleteo. Dan je i svetlo je, a izgleda kao da noćna tišina nije ni napuštala ovaj kraj* (ZNAKOVI PORED PUTA).

³⁴ *Dok sam lutao pustim poljem, između šljivika, u tišini i čamotinji seoskog popodneva, pored mene je iznenada proleteo roj pčela i izgubio se u daljini, kao veo nošen i kidan vetrom* (ZNAKOVI PORED PUTA).

stranu),³⁵ noću (kad je potpuna tišina, kada nigdje nema nikoga pa samoća zadaje bol i donosi strah, kada bude tišina i misao koja ne može da bdije sama).³⁶

12. Poznato je da su dva mjesta u tekstu informacijski i rematski centralna: početak i kraj. U analizi Andrićevog Gralis-korpusa došli smo do dva osnovna zaključka: a) tišina se gotovo nikad ne nalazi u introdukciji – u proznim djelima registrovali smo samo jedan primjer (što je i razumljivo jer naracija traži dinamiku, a tišina to ne nudi):

U tišini i nepomičnom vazduhu letnjeg dana javi se odnekud neočekivan i nevidljiv pokret, kao zalutao i usamljen talas. I moj napola otvoren prozor kucnu nekoliko puta o zid. Tak-tak-tak! (JELENA ŽENA KOJE NEMA).³⁷

a u poeziji tri:

U polutami i tišini | Bez snova noći, bez mira dana (1914). ♦ *Zašto je naša kuća tiha, majko?* | *Mrak i ćutanje* (POVRATAK). ♦ *Rasplamsala zvezda daleko.* | *Dobra tišina* (VISINA).

b) tišina se često smješta na kraj teksta kao udarna poziciju pripovijedanja i lirskog izražavanja.

Niz proznih tekstova završava se tišinom u obliku smrti. Obje te kategorije dolaze kao po zakonu spojenih sudova, pri čemu ne postoji reverzibilni odnos (svaka smrt vodi tišini, ali svaka tišina ne vodi smrti; tišina je smrt u drugom obliku). Obje gravitiraju nuli, ništavilu, što eksplicitno dolazi do izražaja u noveli SAN BEGA KARČIĆA.

– *Ne dam!* – *vrisnu, i telo, naviklo na brze pokrete u konjičkim bojevima, zauze stav najbolji za napad i najsigurniji za odbranu. Pa onda, klizeći raširenih ruku i prostrt svom dužinom po zemlji, zari nokte u brazde i zube u busen, pripi se na samoj ivici svoje poslednje njive, i sad s njom zajedno juri u ništavilo* (SAN BEGA KARČIĆA).

U nekim slučajeva leguru čine tri kategorije: smrt, tišina i ćutanje.

Ja sada mogu ćutati | Minutima poslednjeg ćutanja (GORNI GRAD). ♦ *Sporo me proži-ma topli i bučni život beogradske stanice i polako potiskuje i prekriva beskrajnu pusti-nju smrtnog ljudskog ćutanja, koja je tako neočekivano bila iskrsla u meni* (REČI).

Drugu vrste legure obrazuje tišina i san.

³⁵ *Sve se smirivalo, glasovi, ljudi i predmeti. Širila se predvečernja tišina kao na let-njim proplancima kad život pokazuje svoju dobru stranu, a oni su tu tišinu brali kao pla-ninsko cveće, udisali je za vazduhom, gazili po njoj, i prema njoj podešavali svoje držanje, svoj glas, i svoje misli* (ZNAKOVI PORED PUTA).

³⁶ *Mrkne vidik i uši gluhnu od tišine. Nema izgleda da se pojavi živ čovek ili da se desi išta što se živom čoveku dešava. Samoća koja zadaje bol, donosi strah* (ZNAKOVI PORED PUTA). ♦ *Ćuk je umukao. Spava? U tami, sav se predeo tišinom odmara. Tišina me je valjda i probudila. Tišina, i moja misao koja više nije mogla da bdi sama* (ZNAKOVI PORED PUTA).

³⁷ Novela se ovako završava: *Znam da se svuda i svagda može javiti Jelena, žena koje nema. Samo da ne prestanem da je iščekujem!* (JELENA ŽENA KOJE NEMA).

Sve to | Još ponajviše naliči talasu, i drevnu ritmu i, | konačnoj tišini (ŠTA SANJAM I ŠA MI SE DOGAĐA, I). ♦ Nije gasio svetla. Držeći jednako te hartije, on se polako zavodio u san. Podrhtavala mu je pokatkad jabučica kao od jecanja. Ali konačno mu dah postade sasvim jednomeran. Zaspao. Kako je noć odmicala i bližilo se jutro, lice mu je sve više dobivalo stari izraz sigurnosti i dostojanstva (NA DRUGI DAN BOŽIĆA). ♦ Vječan je samo | Naš san o vječnosti (USKRS). ♦ I tonući u san, sve se više nadnosila nad ognjište i ne primećujući kako se vatra gasi, i ne osećajući kako pepeo sipi i teče, ni kako noć prolazi (PRIČA O SOLI). ♦ Dugo sedi tako Banova žena, prodirući nemoćnim mislima u neizvesnu budućnost, dok san, koji sve leži, ne umiri i ne savlada i nju, i dok ne zaspri tako naslonjena uza zid (SVEČANOST).

Tišina i smrt mogu doći i u okviru sintagme *sanjiva tišina*.

Bio je miran u sanjivoj tišini u kojoj se slivaju i izmiruju svi dani i događaji. Silom je sklapao oči. Htio je da produži taj čas bez misli i želje, da što bolje otpočine, kao čovjek kom je dan samo kratak odmor i kome valja dalje putovati (PUT ALLA ĐERZELEZA).

U romanu *NA DRINI ČUPRIJA* tišinu inkludira smrt Alihodže koji je ležao i izdisao u kratkim trzajima. Smrt kao konačna tišina dolazi i u finalu *GOSPODICE: Telo se opusti i smiri i ostade ispruženo u mraku i tišini*. U *TRAVNIČKOJ HRONICI* riječ *tišina* zauzima posljednje mjesto: [...] *svi su uživali u dobroj, pobjedničkoj tišini*. Zadnje poglavlje *PROKLETE AVLIJE* počinje ovako:

I tu je kraj. Nema ničeg više. Samo grob među nevidljivim grobovima [...] Nema više ni priče ni pričanja [...] Ničeg nema.

dakle, roman finalizira potpuna nula i apsolutna tišina. Neke se pripovijetke završavaju toplom tišinom i dobrim zatišjem.

Zaželjeh da imam dušu svijetlu i hladnu kao oko životinja i površina vodâ, dušu kojoj je jednaka voćka koja trune u travi, a mravi buše u njoj vijugav hodnik, kao i klica koja, blijeda od napora, probija kaljavu opnu, kojoj je jedno te isto grohot i fijuk burna mora u špiljama i topla tišina bez trepta i daha izlazi mjesec (BREGOVI, fragment 12).

Oseća se laka a velika i moćna kao svet, koji se večito menja i uvek je isti, mirna i srećna u okrilju dobrog trenutka zatišja (ŽENA NA KAMENU).

Postoji samo jedan primjer dugog trajanja (pedeset godina) tišine-smrti: *Sad već blizu pedeset godina leži u groblju na Alifakovcu. Ali živi još ponekad i ponegde, kao u priči (PRIČA).*

U velikom broju primjera naracijske finalizacije opisuje se trenutak smrti pojedinca (prelaska u vječnu tišinu).

Krupna zvijezda preleće preko mračna i uska neba, a za njom se osuše sitnije. Učas zgasnu i posljednja. Mrak i tvrdo. Tvrdo. To je bilo posljednje što je osjetio. Progonitelji su pristizali (MUSTAFA MADŽAR). ♦ Početkom 1938. godine nalazio se u jednom malom aragonskom gradiću čije ime niko od naših nije umeo pravo izgovoriti. Na njegovu bolnicu izvršen je vazdušni napad u po bela dana i on je poginuo zajedno sa gotovo svim svojim ranjenicima. Tako je završio život čovek koji je pobjegao od mržnje (PIŠMO IZ 1920). ♦ Na maloj zelenoj uzvisini, nadomak Kršle, ležao je Murat-efendija sa licem u travi i velikom ranom od vinčesterke puške ispod samog potiljka. Krv je izbijala na ključeve, natapala mu kosu i bojala travu ispod njega (PORUČNIK MURAT). ♦ Tako je

izdahnuo. Bilo je uoči petka, noć mladog meseca. I po opštem mišljenju, smrt mu je bila čudesna i sveta, i morala je da ispuni svakoga divljenjem, kao i život mu (SMRT U SINANOVOJ TEKLIJI). ♦ *Nad visokim mladićem sklopilo se vreme kao mutna voda i odnelo ga iz ćelije br. 115, daleko i nepovratno* (U ĆELJI BROJ 115). ♦ *On je izdahnuo na tavanu i za njim neće niko plakati, a leš mu je oskrnuo žurnalist, hulja. | U mračnom neznatom grobu počiva bezimena zlikovac, dobro mu je jer ne živi, a nad njim moja pjesma gori u ogorčenju i samilosti* (POGREBNA PJESMA). ♦ *Ja sam sâm. I ja umirem. | Bez oprostaja se sa sveta odlazim* (VISINA). ♦ *Samo se noge saviše, same oči sklopíše, i bez misli i reči on leže u mrak i nečistoću kao u svoj rođeni grob* (SLUČAJ STEVANA KARAJANA). ♦ *Tek dvojica vojnik uspela su da ga kundacima učukaju. Pre nego što su ga oborili viknuo je još jednom, ali ne više neku neodređenu reč, nego nejasan grlen uzvik, kao čovek koji tone; i pao je među poglele drugove* (PREDAJA). ♦

Pretposljednja Andrićeva pjesma (napisana 1970) nagovještava smrt i tišinu: *Krv je nemirna, jer predoseća | Ono što donosi plodna jesen: | Odlazak, nestanak, kraj* (KRAJ).

U Andrićevim djelima ne završava se uvijek tišina smrću. To može biti i gubljenje svijesti: *Kad je stražar u nečujnoj obući došao, nađe ga onesveštena ispod samog zvona* (ISKUŠENJE U ĆELJI BROJ 38).

Postoji primjer u kome se ne radi o individualnoj smrti, već kategorijalnoj – umiranju djetinjstva.

Tek docnije, mladičke godine izbrisale su potpuno taj spomen iz moga sećanja i istisle tu sliku iz mojih snova. Ali to je već bio zaborav, smrt detinjstva (DECA).

U finalizaciji se može potencirati kontinuitet tišine, recimo Rzavski bregovi ostaju bregovi kao što su bili oduvijek, obrasli i obrađeni, u očekivanju boljih događaja (RZAVSKI BREGOVI).

Iščekujuća tišina dolazi na kraju novele JELENA ŽENA KOJE NEMA: *Znam da se svuda i svagda može javiti Jelena, žena koje nema. Samo da ne prestanem da je iščekujem!* (JELENA ŽENA KOJE NEMA).

U finalizaciji tekstova rjeđe se daje stanje prelaska u tišinu.

Okružni predstojnik je zaokrenuo drugim putem, nizbrdo. Za njim se polako stišavala vika iz dvorišta (OSATIČANI). ♦ *Očigledno, oboje bi želeli da produže spor, ali ti iskidani slogovi nemaju u sebi snage za to i, ne nalazeći odziva, gube se i padaju, i gasnu u tišini koja je gora i teža od svega* (ZIMI).

Na kraju tekstova tišina ne mora da bude eksplicirana tom riječju, već drugim leksemama: *Iza zatvorenih vrata na dečijoj sobi nije bilo glasa ni šuma* (ZATVORENA VRATA).

13. Postoje tišine koje na ovaj ili onaj način markiraju svako pišćevo djelo, vežu se za njega pa po tome postaju prepoznatljive. To su, prije svega, bosanska, turska, travnička, slatka, unutrašnja, iščekujuća (prospektivna), auditivna, glasovna, komunikacijska, komparacijska, kvantitativna, relaksirajuća, opoziciona i dr.

14. Od svih Andrićevih tekstova tišina je kao motiv najviše zastupljena u romanu TRAVNIČKA HRONIKA, posebno u sedmom poglavlju (odvojeno ili u kombinaciji sa drugim motivima kao što je hladnoća, svjetlost, gorenje svijee, tišina, pjevanje).³⁸

Ilustr. 9. Odlomak TRAVNIČKE HRONIKE pod nazivom *Tišina* (POLITIKA, 1936)

U ovome romanu postoji više vrsta tišine: travnička, kontekstualna, sveprostorna, destruktivna, modalna, pobjednička, ali je on bio i ostao prepoznatljiv po smrtonosnoj bosanskoj (istočnjačkoj) tišini koju osjećaju stranci ulaskom u Bosnu i boravkom u njoj.³⁹ To se, prije svega, odnosi na Defosea koji svake noći u Travniku doživljava igru mašte sa čulima i ambicijama pa ga onda *napušta i predaje smrtonosnoj bosanskoj tišini, muči ga i nagrizi*. Taj je mladić pripremao knjigu o Bosni, polako pisao stranice kao svojevrsnu odbranu od *podmukle i zavodljive istočnjačke tišine koja sve stvari zamagluje, razmekšava, mrsi i koči, čini ih*

³⁸ Radivoje Konstantinović ističe da je TRAVNIČKA HRONIKA roman koji izvire iz tišine i u nju uvire (Konstantinović 1981: 295). Toma Tasovac kaže da je to roman o tišini i bespuću i ističe da tišina, za razliku od bespuća, nema negativni prefiks (Tasovac 2000: 184). U analizi se ističu tri elementa ovih dvaju pojmova. (1) „Svojom inherentnom negativnošću i tišina i bespuće otvaraju prazninu u tekstu, stvaraju jedan latentni unutrašnji pejzaž u svetu Andrićeve Bosne, i omeđuju jedan zaleđeni prostor u jeziku i istoriji“ (Tasovac 2000: 198). (2) „Tišina i bespuće prožimaju celokupni tekst romana i zajedno preuzimaju centralnu ulogu u sedmom poglavlju TRAVNIČKE HRONIKE“ (Tasovac 2000: 198). (3) „Kao pejzaž i kao arheološke iskopine, tišina i bespuće funkcionišu kao konstitutivne prostorne metafore u TRAVNIČKOJ HRONICI“ (Tasovac 2000: 199). Ovaj kritičar ističe da je tišina u TRAVNIČKOJ HRONICI „svoja sopstvena, eksplicitna i logička suprotnost, da u uskom, bukvalnom značenju, ona praktično ne postoji kod Andrića i da se Defose nalazi u akustičkom vakuumu koji prigušuje svaki zvuk“ (Tasovac 2000: 204).

³⁹ „Ta uporna istočnjačka tišina je oznaka za čitav jedan poredak koji se prividno zasniva na nepromenljivosti institucija, dakle inertnosti, a u stvari na ugnjetavanju i teroru. To je ona ista 'slatka tišina turskih vremena' iz romana NA DRINI ČUPRIJA, koju se boje da izgube travnički begovi. No to je i mnogo više: jedno filozofsko uverenje da je menjati svet uzaludan posao“ (Konstantinović 1981: 293)

dvosmislenim, višesmislenim, pa besmislenim, dok ih ne odvuče nekud izvan domašaja naših očiju i našeg razuma u neko gluvo ništavilo, a nas ne ostavi slepe, neme i bespomoćne, žive zakopane i na svetu odeljene od sveta. Novopečenom diplomati u dalekoj i tmurnoj Bosni bilo je jasno da je njena tišina *smrt u drugom obliku, smrt koja ostavlja čoveku život, kao ljušturu a oduzima mu mogućnost da živi.* On je patio od čamotinje i „bosanske tišine“ te osjećao kako ga zemlja i život u Bosni *nagrizaju, zamaraju i nastoje da saviju ili slome, i tako izravnavaju sa svim ostalim oko njega.* A sve je počelo odmah po ulasku u Bosnu i prvim pogledima na nju: tada je vidio golet i divljinu, sure vrleti *poprskane* rijetkim i sivim zelesnilom, zapahnula ga je sa bosanske strane dotle *nepoznata tišina jednog novog sveta.* Mladić se stresao i zadrhtao više od tišine i šturosti novog vidika nego od svježeg vjetrića, a onda zagazio u *novi svet tišine i neizvesnosti.* U odnosu na Defosea Bosna je *održala* obećanje, ostvarila prijetnje iz prvog susreta i sve ga više obavijala atmosferom ubogog života, naročito čamotinjom, *sa kojom se mladić rvao ovako mnogu noć, kad san neće na oči a pomoći nema niotkud.* I od tada, kada je nedaleko od Splita pogledao posljednji put pitominu pod sobom i more u daljini, on se nalazio neprekidno u dodiru sa tom strašnom tišinom i u stalnoj borbi sa njom. A u Travniku je sa nemirom počeo da osjeća kako ga *nagrizi i zaražava ta tišina, prodire mu u pore i neosetno koči duh i ledi krv* pa je stao da se brani od te tišine koja *sve potire i sahranjuje i koja hoće da prodre u njegovu svest kao i u njegovu sobu.* Noći su bile, možda, najteže upravo svojom tišinom (danju je mogao da je ublaži poslom, šetnjama i razgovorima) jer u njima *tišina savlađuje i briše, gasi i učutkava i onaj tihi i prividni život varoši, pokriva, obuhvata i prožima sve živo i mrtvo.*⁴⁰

U TRAVNIČKOJ HRONICI postoji i druga, suprotna vrsta tišine – „lijepa“ turske Bosne i to kod domaćih ljudi, koji su strahovali da će u novim vremenima doći kraj dobrom redu i toj „lijepoj tišini“.

Pored opšte (bosanske, turske) skreće na sebe pažnju travnička tišina. U jednom slučaju ona je duga, višegodišnja i sanjiva (*Tek jednog dana, koji osvane i otpočne kao i toliki raniji, prolomi se dugogodišnja sanjiva tišina kasabe, stane klepet čepenaka i mukla jeka vrata i mandala na magazama.*), u drugim olovna (*Mladiću se od tih nekoliko slučajno bačenih zvukova učini da sluša muziku sfera*

⁴⁰ Radovoje Konstantinović ističe da je lagani ritam TRAVNIČKE HRONIKE određen tišinama i ćutanjima (Konstantinović 1981: 293). „U ovom romanu o konzulskim vremenima ta uporna istočnjačka tišina predstavlja materijalizaciju nedefinisane neprijateljske sile s kojom se bezuspešno bore Davil i Defose, Francuzi koji iz blještavog Pariza iz doba najvećih Napoleonovih uspeha dospevaju u učmalu bosansku kasabu“ (Konstantinović 1979: 167). Dalje se konstatuje da mjesto u TRAVNIČKOJ HRONICI na kome autor opisuje kako se Defose bori sa tišinom predstavlja analizu tišine-inertnosti kojoj teško da ima ravne u čitavoj našoj književnosti (Konstantinović 1979: 167). Krešimir Nemec ističe da se Defose stalno nalazi u dodiru s tišinom, stalno je u borbi sa njom, i to razvija u pravu malu poetiku bosanske tišine (Nemec 2013: 535).

koja prokida travničku olovnu tišinu i obećava raskošne i srećne dane neke, usred te pustinje.), u trećem teška i ujednačena (*Nad Travnikom se sklapa tišina, teška i ujednačena, kao da nikad nije ni remećena.*), u četvrtom kao u bogomolji (*A Roti samom poručio je oštro da se smiri i da pričuva ono malo glave na ramenima, jer zbog njega se već nedeljama uzbuđuju prvi ljudi u ovoj varoši u kojoj je dotle vladala tišina kao u nekoj bogomolji, a toliko on ne vredi pa da ima od zlata glavu i vezirsku pamet.*), u petom dah od nje staje i utroba premire (*Taj Divan je zapamtio mnoge burne i opasne sednice, čuo mnoge teške reči, važne odluke i smrtnu osudu, ali nikad se nije zapamtila ova tišina od koje dah staje i utroba premire.*), u šestom je sumnjiva (*Čim se saznalo da je vezir otputovao tobože na Drinu da razgleda prilike i položaje, nastala je ona sumnjiva tišina koja prethodi eksplozijama narodnog gneva, i otpočelo je za druge nerazumljivo sporazumevanje šapatom i pogledima.*), a u sedmom jalova ali prijatna (*Samo su i te zamerke begovi činili više da umire svoju savest i istaknu svoju revnost, nego što su stvarno želeli da se prekine jalova ali prijatna „tišina“ koja se ustalila za dugog Ibrahim-pašinog vezirstva.*). Iz te teške travničke tišine strancu je izgledalo da se ništa može srediti ni izmiriti (*Iz tame i tišine ove varoši, koju još nije ni video kako treba, ali u kojoj ga nesumnjivo čekaju brige i teškoće, izgledalo je da se ništa u svetu ne da srediti ni izmiriti.*), jer, između ostalog, ona uništava san (*Od te tišine ne može da se spava, isto kao od orgije zvukova, nego čovek mora da sedi i da oseća kako ona preti da ga rastoči, smrvi i izbriše iz reda svesnih i živih bića.*). Ponekad je bosanska kasaba ipak izlazila iz tišine, ali to su bili rijetki dani. Jedina osoba koja je na odlasku žalila za travničkim tišinama bila je Davilova žena (*Ona je bila jedina koja je iskreno žalila što odlazi iz Travnika i napušta tišinu i slobodu bašte i doksata, što ide u veliki i nemili Beč u kome nema mira, neba ni vidika, u kome kuće već sa kapije imaju otužan zadah od kojeg se njoj srce steže, i u kome će joj ova njena majka, koje se ona i u snu stidi, biti svakog minuta pred očima.*).

15. Treća tišina po značaju (pored bosanske i travničke) jeste kontekstualna. Ona dolazi paralelno sa nekim direktnim (procesom, radnjom, stanjem, zbivanjem, odnosom), prije ili poslije njega.

Dosta ima primjera kada se tišina uparuje sa strahom, uzbuđenjem, muzikom, svježinom noći, šumom vode, gukanjem i sl.⁴¹ U tišini se diše i prividno

⁴¹ Ovoga puta, pod Ali-pašinom rukom, sve se svršilo u strogoj tišini i velikom strahu, bez naročitih svečanosti, ali i bez oklevanja i pogađanja. Hrane nije bilo nigde. ♦ U pojati i oko nje vladalo je neko svečano uzbuđenje i naročita tišina kao što uvek biva na mestima na kojima isteruju pravdu, muče živa čoveka ili se dešavaju sudbonosne stvari. ♦ Takav je bio nevidljivi par čija je muzika ispunjavala mučnu tišinu između dvojice mladića. ♦ Na kapiji se već osećala svežina noći i širila tišina praćena večnim šumom vode. ♦ Razabirao je njihove samoglasnike, bez boje i bez jasne granice, od kojih govor dečaka i devojčica izgleda kao nehatno gukanje koje se gubi u tišini.

miruje, čula otupljuju.⁴² Andrićevi junaci osjećaju prodiranje tišine u sebe,⁴³ ona krije dah ljubavi.⁴⁴ Najčešće tišina dolazi u spoju sa onim što se gasi, što se nalazi u samoći.⁴⁵ Jedan takav slučaj čini govorenje i ćutanje.⁴⁶ Mnogo rjeđe tišinu prati više direktata.⁴⁷ Tišina se javlja i kao voluntativna kategorija (želja da se nešto uradi sa tišinom).⁴⁸ Ona može da ima uza se nultni (zero) direktat.⁴⁹

Sa tišinom stupaju u interakciju različite radnje: ljudi dolaze da popuše u tišini, nju zamjenjuje pjesma, ona nastupa poslije obavljenog rada, nju narušavaju glasovi, dozivanja, pucnji.⁵⁰ Postoje slučajevi kada direktat prethodi tišini:

⁴² *Pa i ono od života što se videlo na suncu i na danu i što se nikako nije dalo učutkati ni moglo sakriti – malo raskoši ili kratak blesak čulne lepote – i to je preklinjalo za skrovištem i ćutanjem i sa prstom na ustima bežalo u bezimenost i tišinu kao u prvu kapiju. ♦ Tišina. Tri tela, oslabljena neradom, stalno ili zapaljena alkoholom ili mučena potrebom za njim, dišu i prividno miruju, opružena u travi i toploj senci.*

⁴³ *Osećao je uhom i po smislu kako tišina prodire u svaku njihovu rečenicu između reči i u svaku reč između slova, kao razorna voda u slabu lađicu. ♦ Pored sveća, nad ispisanim hartijama, okružen tišinom, on se oseća i sam kao da je u dobroj tvrđavi, zaklonjen i zaštićen, daleko od svih nedoumica i dvosmislenosti, sa jasnim zadacima pred sobom.*

⁴⁴ *Objavi se i pokaza tajno bogatstvo naoko mračnog i sirotog kraja i otkri se odjednom da njegova uporna tišina krije u sebi ovaj brzi, isprekidani ljubavni dah u kom se lome ropac otpora i slast pristanka, da je njegov večito nemi i suri izgled samo maska pod kojom struji i treperi svetlost, rumena od slatke krvi.*

⁴⁵ *Samo što se njegova poslovična uočljivost pretvara u jetkost i njegova borbenost u mračno ogorčenje kome ni najsmelije reči nisu dovoljne kao izraz i koje se gasi i smiruje samo u tišini i samoći.*

⁴⁶ *A između reči bile su praznine i tišine, ispunjene kratkim vrelim dahom i ubrzanim kucanjem srca.*

⁴⁷ *Tu je uvek bilo svetlosti i zelenila ili behara, i povetarca, i šuma vode, i cvrkuta ptica, i mira za odmor, i tišine za razmišljanje ili dogovor.*

⁴⁸ *Mladić je govorio, kao da želi da zagluši tišinu šume i umiri i sebe i ženu.*

⁴⁹ *I napolju je vladala neobična tišina koju – za čudo! – nije prekidao nijedan pucanj, ni ljudski glas ni korak.*

⁵⁰ *To nije bivalo često, ali je ipak kvarilo raspoloženje starijim ljudima, koji su dolazili da tu nad vodom popuše u miru i tišini svoj čibuk, a zbunjivalo i uzbuđivalo mlade. ♦ U tišini koja je zavládala jedan trenutak začu se iz mraka, koji je sve više osvajao napolju, otegnut glas nerazumljive pesme, kao lelek sa dna nekih voda. ♦ A kad je sredio i prepisao ono što je toga dana zabeleženo, našao se opet lice u lice sa tišinom noći koja je sporo odmićala. ♦ U tišini koja je nastala Glasinčanin progovori nekim drvenim glasom, nadovezujući na Stikovićeve poslednje reči. – Smiješno!? ♦ U tišini, koja je nastala odmah iza toga, odjeknuli su rethki pucnji i divlja dozivanja, a zatim je, najpre sa žamorom pa sa zaglušnom drekom, počela da se sastavlja gomila od sitnog sveta, dečurlije i nezrelih mladića. Nastade tišina u onom krugu oko vešala.*

nakon smrti djeteta bol u tišini nestaje, pobjeda vodi redu i tišini.⁵¹ Tišina se locira u sadašnjosti (kao nešto što se dešava u trenutku odvijanja radnje) i prošlosti (kao ono što je bilo).⁵²

16. Druge vrste tišine manje su zastupljene: vremenska – ljetna (suton pun tišine), noćna (nemopućena),⁵³ sveprostorna (u čitavom svijetu),⁵⁴ gradacijska (još veća, najveća),⁵⁵ modalna (želja da se u samoći i tišini nešto radi),⁵⁶ konfliktna (borba sa tišinom),⁵⁷ pobjednička.⁵⁸ Neke tišine imaju izrazito metaforički karakter (tišina se sastavlja, sklapa, prolama),⁵⁹ a takođe personifikaciji

⁵¹ *Pobeda je važna, rekao je vezir, i verovatno da je blizu čas kad će red i tišina biti uspostavljeni i u Srbiji. ♦ Ovo joj je posle smrti njenog deteta bio prvi izlazak među svet i sada je patila, jer je taj prvi dodir sve u njoj potresao i ponovo oživeo težinu gubitka i bol koji je u tišini bio počeo da zamladuje.*

⁵² *Uopšte, u celoj onoj pazarskoj vrevi oko njega vlada krug reda, tišine i onog poštovanja koje svi ukazuju pravoj meri i savesnom radu. ♦ Vladala je tišina i zbunjenost, sve dok se Marko nije ponovo zagledao u svoju daščicu i stao zamišljeno da kucka noktom po njoj. ♦ Zavladao je opet tišina, koju šum vode u noći ne remeti nego je čini još jednoličnijom i potpunijom. ♦ Kad počne da meri, nastaje oko njega svečana tišina. ♦ Odjednom se u tišini koja je nastala posle pašinih reči razleže oštar i sirov njisak ždrepcica, negde sa te strmeni.*

⁵³ *Tako je dočekao letnji suton, pun tišine i posredne svetlosti na teškim senkama strmih bregova. ♦ U toj istoj letnjoj tišini, dve mahale više iznad Konzulata u kome su ovako poslovali Davil i Fresine, samo malo ulevo i bliže vodi koja se, otančala i nevidljiva ruši u dubinu, sedeli su u bašti Muse Krdžalije, Musa i njegovo društvo. ♦ Ostavši opet u nepomućenoj noćnoj tišini, kao zavejan, Davil je sedeo jedan trenutak, skrštenih ruku i izgubljen na pogleda. ♦ U tami i tišini, čim bi stao i sklopio oči, javljala se Ana Marija i kao zvuk i kao sjaj. ♦ Taj glas vode bio je prigušen i izmenjen mrakom a pojačan tišinom.*

⁵⁴ *U celom svetu je nastala tišina i muklo iščekivanje sigurnog i strašnog sloma. Tako se bar činilo Davilu.*

⁵⁵ *U svakom slučaju, on hoće da napusti Travnik već sada, pre nego stigne ferman, i u najvećoj tišini, kako ne bi dao prilike svojim bosanskim protivnicima da uživaju u njegovom porazu i da mu se svete. ♦ Javi se samo za trenutak da bi učinio tišinu još većom, jer se odmah nad njim sklopi muk, kao duboka voda bez kraja.*

⁵⁶ *I putujući u daleku maloazijsku palanku u kojoj je zemljište golo, spečeno i vrletno, strmi kamenjar bez travke i bez kapi vode tekućice, ponavljao je neprestano svoju svagdašnju misao o tome kako će, povučen od sveta i odeven u prosto baštovansko odelo, obrađivati svoje vrtove, u samoći i tišini.*

⁵⁷ *On se borio sa njenom tišinom, sa mnogobrojnim odricanjima, i nepobeden i vedar sad odlazi.*

⁵⁸ *Hamdi-beg zastade, jer ga je izdavao dah, a ostali su ćutali u očekivanju onoga što bi starac još mogao da kaže, i pušeći svi su uživali u dobroj, pobjedničkoj tišini.*

⁵⁹ *I samo pevanje, koje ponekad dopre s puta ili iz neke avlije, nije bilo drugo do jedan dug lelek, zatrpan tišinom na izvoru i na utoku, kao sastavnim i najrečitijim delom pesme.*

(tišina govori)⁶⁰ i epiteti (zbunjena tišina)⁶¹. Poseban slučaj čini destrukcija tišine (ona se prolama, raskida).⁶²

17. Ono što u TRAVNIČKOJ HRONICI *lijepa tišina* to je u NA DRINI ČUPRIJI *slatka, dobra tišina*, koja je u „turska vremena“ smatrana krajnjim ciljem i najsavršenijim oblikom javnog i privatnog života. Dolaskom Austrougarske stariji ljudi u Višegradu osjećali su nostalgiju prema njoj jer je imala svoj mir koji su nova vremena snažno narušila. Ali ona je sve više nestajala pa se stekao utisak da se nikada neće vratiti – ta nepovratna „slatka tišina“ turskih vremena.⁶³ Ipak, kasabalijski Turci su molili Boga da im se vrati.⁶⁴

♦ *Beli dimovi su se nad tvrđavama raspršili i tišina opet sastavila, da se malo posle ponovo prolomi.* ♦ *Tišina se opet sklopila nad svim.*

⁶⁰ *Svake noći, dok ovako sedi pored sveća koje brzo nestaju, činilo mu se da čuje kako mu tišina svojim nemuštim jezikom govori: [...]*

⁶¹ *U Konaku je nastala neka zbunjena tišina.*

⁶² *Ovako u noći iskrsavaju sećanja na žene, ne sećanja nego prave žene koje belinom svoje kože i sjajem svoga osmejka prolamaju, kao vriskom, mrak i tišinu i padaju u njegovu prostranu sobu.* ♦ *Jedne nedelje pre podne, bio je 1. novembar 1813. godine, pukao je top sa travničke tvrđave i raskinuo mrtvu i vlažnu tišinu među strmim i golim bregovima.*

⁶³ „Hrišćani [...] ‘slatku tišinu’ ne mogu doživljavati drukčije nego kao beznadežnost. Ta ambivalentnost majstorski je istaknuta na kraju romana NA DRINI ČUPRIJA u opisu Alihodžine smrti: Alihodžu iznenadno zatišje ispunjava radošću, jer ga on tumači kao povratak starih dobrih vremena“ (Konstantinović 1979: 1666).

⁶⁴ *Ako se i ne vraća nepovratna „slatka tišina“ turskih vremena, ono bar počinje da se ustaljuje red po novim shvatanjima.* ♦ *Otkako se zaratilo nije bilo ovakve tišine, mislio je dalje radosno hodža, a tišina je slatka i dobra; u njoj se vraća, bar za trenutak, bar nešto od onog istinskog, ljudskog života koga već odavno biva sve manje i manje, a koga je pod grmljavinom kaurskih topova potpuno nestalo.* ♦ *Tako misle kasabalijski Turci poturčenjaci i u četiri oka priznaju da im je priselo i na nos udarilo i gospodstvo i ponos i buduća slava, i otresaju se i mosta i vezira, i samo mole boga da ih oslobodi ove napasti i da njima i njihovim kućama vrati nekadašnji mir i tišinu skromnog života, pored starinske skele na reci.*

Ostale vrste tišine manje su zastupljene: kvantitativna (jaka, potpuna, kraća, mrtva, teška, duboka),⁶⁵ predsmrtna (duboka),⁶⁶ prostorna (nad gradom),⁶⁷ temporalna (jučerašnja, sutrašnja),⁶⁸ komparativna (tišina u zabačenim krajevima kao tišina mora u najudaljenijim dragama),⁶⁹ prihvatljiva (koja se voli),⁷⁰ ćutljiva (tišina ćutanja),⁷¹ molitvena (u molitvi i za molitvu)⁷².

Andrić zaključuje da teška vremena ne mogu proći bez nevolje, da nesreću uvijek prati krug samoće i teške tišine,⁷³ ali i da tegobe ne traju vječno, nego prolaze, ili se bar smjenjuju, i gube u zaboravu.

⁶⁵ *Tišina je na obe obale bila tolika da se jasno razabirao i svaki udarac za sebe i njegov odjek negde na strmoj obali. ♦ Sve to dok zrna lete visoko i gađaju po okolini, ali kad se paljba spusti do mosta i varoši, oni zamuknu odjednom, preseče im se reč, jer im izgleda, i zakleli bi se, da u onoj potpunoj tišini, kod tolikog prostora, i jedna i druga strana gađa samo njih i kuću u kojoj su. ♦ Zatim su u potpunoj tišini pušili dalje. ♦ Posle kraće tišine u kojoj valjda raspravljaju o tom spornom mestu, počinju stav iznova.) ♦ Na kapiji, umesto prazničkog raspoloženja i živahnosti dokonih ljudi, mrtva tišina. ♦ Oko njega je rastao onaj krug samoće i teške tišine koji se stvara uvek oko čoveka koga udari nesreća, kao oko bolesne životinje. ♦ Koliko je duboka ova tišina, to oseća najbolje po nekom slabom glasu, koji, kao iz daleke daljine, više nešto kao njegovo ime.*

⁶⁶ *U tom trenutku hodža oseti kako sećija pod njim suknu uvis i odiže i njega kao igračku; kako se njegova „slatka“ tišina prolomi i sva odjednom pretvori u tutanj i gromku lomljavu koja ispuni vazduh, porazi sluh, i postade sveopšta i uhom nemerljiva; kako rafovi na protivnom zidu zaškripaše i one stvari sa njih poleteše prema njemu a on prema njima. ♦ A sad je tišina, ali ni nalik na onu tišinu kojom se on naslađivao pre lomljave koja ga je ovde oborila, nego kao neka zla sestra njena.*

⁶⁷ *Opkoljen i pritešnjen sa svih strana visokim, strmim brdima, veći deo dana je u senci, a uvek u tišini, tako da se svaki doziv čobana i svaki jači pokret bronze na govečetu čuju kao glasna i mnogostruka jeka s bregova. ♦ Nikad niko nije zapamtio takvu tišinu nad kasabom.*

⁶⁸ *Kod radnika ista ona jučerašnja tišina, puna skrušenosti i ogorčenja. ♦ Samo se sudbina, njena sudbina, bezizlazna, preka, sutrašnja, vrši i ispunjava, uporedo sa vremenom koje prolazi, u tišini, nepomičnosti i praznini koja ostaje iza svega.*

⁶⁹ *Nešto od toga zatišja osećalo se i u ovim zabačenim krajevima, kao što se velika tišina sa mora oseća i u najudaljenijim dragama.*

⁷⁰ *Oni vole senku i tišinu, gde sede nad rakijom kao nad svetinjom, a mrze vrevu i nemir.*

⁷¹ *U tišini toga osvetničkog i pakosnog ćutanja do njih je dopirala muzika koja se sada javila iz oficirske kasine na obali.*

⁷² *Tišina je za molitvu; i sama kao molitva.*

⁷³ *Okolo njega je rastao onaj krug samoće i teške tišine koji se stvara uvek oko čoveka koga udari nesreća, kao oko bolesne životinje.*

On razmišlja o pozitivnom djelovanju tišine u orijentalnoj sredini (tišina je *slatka i dobra*).⁷⁴

18. Prospektivna tišina (koja nagovještava buru) obilježava roman *GOSPOĐICA*.⁷⁵ Ta se tišina rađa u neizvjesnosti i iščekivanju onoga što nosi sa sobom Sarajevski atentat 1914.⁷⁶ Ona se u jednom trenutku razrješava, i to radikalno.⁷⁷ U ostalim slučajevima radi se o kontekstualnoj tišini u koju tone glavna junakinja Rajka Radaković.⁷⁸ Tišina se prepliće sa zvukom zvona,⁷⁹ ponekad dolazi kao količinska (potpuna, velika).⁸⁰

⁷⁴ *Otkako se zaratilo nije bilo ovakve tišine, mislio je dalje radosno hodža, a tišina je slatka i dobra; u njoj se vraća, bar za trenutak, bar nešto od onog istinskog, ljudskog života koga već odavno biva sve manje i manje, a koga je pod grmljavinom kaurskih topova potpuno nestalo.*

⁷⁵ „Brojna su mesta u Andrićevom delu na kojima tišina označava iščekivanje istorijske promene (dolazak Austrijanaca u Bosnu u više pripovedaka, dolazak Srba u romanu *NA DRINI ČUPRIJA*). Razume se da tišinu, tu veliku prazninu, svako doživljava kroz svoja lična osećanja, nastanjuje je u svojim himerima“ (Konstantinović 1979: 165).

⁷⁶ *To je bila neka aktivna tišina u kojoj ljudi napregnuto slukte, očekujući nove lomove, dok im u ušima još nije potpuno zamro odjek onih tek minulih. ♦ Ona nije mislila šta se ispod te tišine krije i nije se pitala šta čeka grad, narod i ceo svet na njenom kraju. ♦ A posle tih nekoliko teških i neobičnih dana odjednom je nastala svuda i u svemu čudna tišina, kao posle jakog praska. ♦ To je bila dirigovana tišina koja je nekom bila potrebna, a kojoj niko nije potpuno verovao, nego je svak osluškivao, nastojeći da po nečujnom zvuku koji se krije negde ispod nje pogodi „na što će ovo okrenuti“.*

⁷⁷ *Tako je prošao mesec dana otprilike, a onda se ta tišina, kao u velikom orkestru, zaista prolomi i okrenu u opšti pokret i veliku lomljavu. ♦ Svuda se prostirala tišina koju silni i moćni ovoga sveta umirući nameću, još za jedno vreme, širem ili užem krugu onih koji ostaju da žive.*

⁷⁸ *U toj tišini Gospođica je bila u svom elementu. ♦ Kad bi reč „sreća“ imala nekog značenja u njenom životu, moglo bi se reći da je u tim danima ona bila potpuno srećna, srećom krtice koja slepo rije kroz mrak i tišinu meke zemlje u kojoj ima dosta hrane a nema prepreka ni opasnosti. ♦ A sve što je moglo da je trgne iz te gluve i posne tišine izbegavala je kao stvari mrske i neprijatne. ♦ Ali opšta pažnja i tišina oko nje i pesnikov glas, tako tih a tako oštar i preteći, naterale je da se sabere i da sluša pažljivije. ♦ Osećala je neodoljivu potrebu da se digne i napusti sobu, ali se nije usuđivala da to učini u potpunoj tišini i nepomičnosti svega oko sebe.*

⁷⁹ *S vremena na vreme tišinu prati (prati a ne prekida) razliven i dalek glas zvona sa crkava iz varoši, a vidik neznatno menjaju letnji oblaci, koji prolaze nebom, svećani, beli i spori.*

⁸⁰ *Tišina je potpuna. ♦ Prolaznici su bili ređi, tišina veća.*

19. Tamnička tišina vlada u PROKLETOJ AVLIJI („druguje“ sa tihim šumom mnogobrojnih časovnika).⁸¹ Tišine postoje i izvan zatvorskog prostora, one imaju svoju jačinu i narušavaju se.⁸²

20. Unutrašnja tišina najviše dolazi do izražaja u EX PONTU, ZNAKOVIMA PORED PUTA⁸³ i u nekim epistolama. U EX PONTU ona ima različite varijacije: mirisna tišina omorikove šume u ljetnji dan, tišine ćutanja, tišina kao zaštita, tišina od bola.⁸⁴ Pored nje pojavljuje se prostorna tišina (nad šumama i nepomičnim granama, sobna tišina, prijekorna tišina u tihoj sobi, tišina između četiri siva zida),⁸⁵ vremenska (izlazak iz sebe u noćnoj tišini),⁸⁶ komparativna (priča tone kao što umire kratak i nerazumljiv zvuk u tišini)⁸⁷ i apelativna (poziva se na odmor u tišini).⁸⁸ Andrić koristi više riječi za oznaku tišine: *zatišje*, *pauza*, *mir-noća*, *ćutanje*, *šutnja*, *mir*, *mirovanje*.

⁸¹ *Belina spoljnog sveta tu se meša sa dremljivom senkom koja vlada u ćeliji, a tišina dobro druguje sa tihim šumom njegovih mnogobrojnih časovnika koji još rade, dok su se neki, nenasvijeni, već zaustavili* (PROKLETA AVLIJA).

⁸² *Tišinu remeti jedino prigušena prepirka dvojice fratara koji u susednoj praznoj ćeliji sastavljaju inventar stvari koje su ostale iza fra-Petra* (PROKLETA AVLIJA).

Toma Tasovac govori o eteričnoj tišini uvodne scene u ovom romanu (Tasovac 2000: 184).

⁸³ „Ljubav prema tišini ostala je nepromenjena, ali u ZNAKOVIMA PORED PUTA to je zrela ljubav bez egzaltiranosti. Tišina nije više *šutnja* utešiteljica, već ćutljiva muza koja hrabri i pod čijim okriljem se rađa umetničko delo“ (Konstantinović 1979: 163).

⁸⁴ *Ja kroza nj prolazim kao kroz tamnozeleni mir i mirisnu tišinu omorikove šume u ljetni dan. ♦ Svi gromovi nalaze u meni odziva, sve tišine nalaze u meni svoje mjesto i svi vjetrovi svoja polja i sve magle gudure. ♦ U toj tišini šutnje je sve moje; vjera moja, spasena iz tolikih poraza, moja samačka radost i stradalnikova nada. ♦ Možda udes dobro misli s tobom, možda je to stara nečija molitva koja te okružuje tišinom kao zaštitom, možda u tvom ćutanju leže pokopane riječi koje nose nemir i nesreću. ♦ A u svojoj tišini, satkanoj od bola, priviču misao što niče, kao ljetu travu, na ovu ranu koja mi ne da ni živjeti ni umrijeti.*

⁸⁵ *I nastala je tišina nad šumama i bijeli vlažni mir visokog, visokog snijega. ♦ Dok je žega i nad nepomičnim granama i tišinom izgleda da i vrijeme stoji, šumi ona bez počinka i promjene, i izgleda kao jedan očajan napor da se izmjeri ne vrijeme nego neka nepoznata vječnost. ♦ Kako me kao stranca prima moja tiha soba sa svojom prekornom tišinom u kojoj se kao kucanje zla sata čuje savjest i ne da usnuti. ♦ Evo i sada: četiri siva zida, slutnja svjetla kroz zavjesu, tišina i ukočenost grobnice. ♦ U sobi je bila bijela i dobra tišina skrovitih čednih života.*

⁸⁶ *U noći i tišini izlazim lako iz sebe, dobro zagledam u događaje i njino naličje.*

⁸⁷ *Zavolio sam je za sav život, a kad umine život, položiće mi šutnja, dobra majka, blijede ruke na oči i utonuće u tami sva ova jadovita priča, kao što umire kratak i nerazumljiv zvuk u tišini.*

⁸⁸ *Počinitimo u tišini i nad mirnom vodom zahvalimo udesu za sve zlo i teško što nije bilo!*

Iščekujuća tišina prožima dnevnik MEĐU SIRENAMA.⁸⁹ Ona je nova, čudna, pritajena i budna.⁹⁰

Auditivna tišina manifestuje se u pripovijetkama MUSTAFA MADŽAR, LETEĆI NAD MOREM, MARA MILOSNICA, PROBA, SUNCE, ŠPANSKA STVARNOST, ŠTA SANJAM, ŽEĐ,

⁸⁹ *Pritajena i budna, ta tišina nije, kao druge tišine, nestanak i odsustvo zvuka, nego njegovo očekivanje (MEĐU SIRENAMA). ♦ U toj tišini može da se misli, mašta, čak i spava, ali sve u očekivanju zvukova koji su postali sastavni deo našeg sna i našeg bdenja (MEĐU SIRENAMA). ♦ Sve više preovlađuje tišina, u kojoj se očekuje ili nova paljba ili zvuk sirene koja objavljuje kraj uzbune (MEĐU SIRENAMA). ♦ I čovek nije siguran da li se to bori sa snom ili sa nesanicom, da li ga to tišina budi ili zvuk uspavljuje (MEĐU SIRENAMA).*

⁹⁰ *A kad je u sobi i oko kuće tišina, kao u trenutku dok, ležeći, ovo pišem, i ta tišina je nova čudna, kakvu nikad nismo poznavali (MEĐU SIRENAMA). ♦ A u retkim i kratkim zatišjima uho raspoznaje onu istu pritajenu i budnu tišinu i u njoj lake, gotovo nezemaljske šumove, kad iskucavaju sati ili naiđe vetar sa kišom (MEĐU SIRENAMA).*

PORUČNIK MURAT, ČAŠA te ZNAKOVIMA PORED PUTA.⁹¹ Ona se javlja i kao terapijska (uspavljajuća).⁹²

Oglasovljenu tišinu (u kojoj se čuju glasovi, vika i sl.) nalazimo u tekstovima o Goji (GOJA, RAZGOVOR S GOJOM): u iznenadnoj tišini osluškuje se glas bezbrojnih legendi, u tišini koja je nastupala gasi se glas, tišinu prekidaju glasovi stražara, povici u tišini.⁹³

⁹¹ *U tišini, suspregnuta daha, ču mek i siktav ton: to beg vadi nož iz korica* (MUSTAFA MADŽAR). ♦ *Kasno u noći potraži svoju zurnu, zamotanu u mušemu, i dunu plašljivo i nisko: – Tuu, tititataa... Tišina primi neprijatno zvuk* (MUSTAFA MADŽAR). *To nije više „kao vino crveno more“ po kome brode galijske i junaci, nego „neiscrpni okean ljubavi božije“ čiji je šum čuo jedan isposnik u tišini svoje ćelije* (LETEĆI NAD MOREM). ♦ *U sunčanoj tišini moglo se čuti kako se dolje, u varoši, svjetina roti i mrmori, i kako se s vremena na vrijeme stotine glasova stapaju u otegnuto, nerazumljivo klicanje: – A – a – a – a – a!* (MARA MILOSNICA). ♦ *U tišini se moglo čuti kako oboje dahću* (MARA MILOSNICA). ♦ *U tišini se čulo kako se voda kida i rasipa o vrbovo pruće* (PROBA). ♦ *Praznina je otpočinjala istu igru sa vidom kao tišina sa sluhom* (SUNCE). ♦ *Pio je dugo i glasno, nadimale mu se grudi, i u tišini se čulo njegovo teško disanje i surutka kako čiči* (ISPOVLJED). ♦ *U našoj samoći, služeći se još čulima, ali ne više za čulni svet, taj šum ima da nas prenese u predele gde se ne zna ni za zvuk ni za tišinu* (LETEĆI NAD MOREM). ♦ *Mi putujemo kroz tišinu kakvu nikad nisam našao i u kojoj glas našeg skromnog motora izgleda kao lomljava neke vasijske kataklizme* (ŠPANSKA STVARNOST). ♦ *Sad tamo u toploj tišini šljivik zašumi, veče se sluti* (ŠTA SANJAM). ♦ *U toj tišini hajduk je muklo rešao i teško stenjao ne snižavajući više glas i ne pazeći šta govori* (ŽEB). ♦ *U dvorište medrese dolazili su, koliko je on mogao da vidi, oružani ljudi, raspitivali nešto, vikali ili šaputali, pa je zatim opet nastajala tišina u kojoj se čula samo nevidljiva česma sa svojim vernim i jednakim žuborom koji se prekidao samo kad bi neko došao da natoči vode ili da uzme avdest* (PORUČNIK MURAT). ♦ *Jedino deca u povelju, što ne znaju za ovaj svet, zaplaču ponegdje glasno i njihov pisak što prolama tišinu oko kuće izgleda oštar i neprirodno jak, kao da plaču i za sve odrasle koji moraju da čute* (RUDANSKI BREGOVI). ♦ *Kad bi naš razgovor zastao za trenutak, čulo se kako njihova klatna tkaju i zuje, strigu i cakću kroz tišinu* (ČAŠA).

Snežana Milojević ističe da je kao mladi pjesnik Andrić zavolio sestru blizankinju samoće – tišinu pa nastavlja: „U ZNAKOVIMA PORED PUTA tišina i ćutnja nisu samo jedini lek i uteha, to je zrela ljubav i neprikosnoveni osnov stvaranja umetničkog dela [...] Kao književnik, Andrić je istraživač tišine: on je osluškivao tišinu, jer se i predeo kao i ljudi odaju svojim zvucima, a govori svojom specifičnom tišinom. Ima potrebu da pronikne u ćutanje sa nepoznatim značenjem. On nam opisuje istočnjačku tišinu, koju stranci teško podnose: tišina u njegovim pripovetkama i romanima je trenutak kada treba očekivati promenu, ali još više to je priča o tome da je menjati svet uzaludan posao“ (Milojević 2008: 36).

⁹² *Prože ga studen i uspava tišina* (MUSTAFA MADŽAR).

⁹³ *Izgledalo je da u iznenadnoj tišini osluškuje glas svih bezbrojnih legendi kojima ne zna imena i ne ume sve da ih nabroji* (GOJA). ♦ *A sa tišinom koja je nastupila gasio se i Gojin glas* (GOJA). ♦ *A sa tišinom koja je nastupila gasio se i Gojin glas* (RAZGOVOR S GOJOM). ♦ *Dok opet ne prekinu tišinu glasovi stražara* (MARA MILOSNICA). ♦ *Došavši do vrata, viknu u tišinu*

U tekstu *LETEĆI NAD MOREM* javlja se komunikaciona tišina (beskrajni i nejasni razgovor između samca i tišine oko njega),⁹⁴ a u *JELENI ŽENI KOJE NEMA* deiktika (u tišini dolazi do neočekivanog i nevidljivog pokreta).⁹⁵

Komparacijska tišinu (kojom se nešto poredi) nudi novela *U ČELJI BR. 115* (udarac klatna podsjeća na krupnu kap kiše koja pada u šumskoj tišini na vlažnu stelju od opalog lišća).⁹⁶

Kvantitativna tišina (mala, velika, duga i sl.) dolazi u pripovijetkama *KOD KAZANA*, *MARA MILOSNICA*, *SVADBA*, *ŽED*, *NEMIR OD VIJEKA*. U jednom slučaju čuje se kako pučkaju krezuba usta u snu, u drugom odjekuje topot koraka i zvuči muklo mrmljanje, u trećem ona je duga i duboka, a u četvrtom sve je veća.⁹⁷

Rijetka je perlokutivna⁹⁸ i inhoativna tišina. Ova posljednja nalazi se u formiranju paralelno sa nekim direstatom (dolazi do tišine u kojoj se likovi posmatraju i odmjeravaju), koja nastaje nakon nečeg (pucnjave).⁹⁹

Mnogo su rjeđi ostali tipovi: dnevna – *Tišina sparnog dana za njim i pred njim* (VELETOVCI), noćna – *Posle je istrčao napolje i seo na korito hanske česme, koja je u noćnoj tišini žuborila (njemu je izgledalo da tutnji), i spustio obe ruke u hladnu vodu* (ANIKINA VREMENA), personifikacijska – *Ali kad on zamače za brdo, nastade neka zbunjena i neprijatna tišina po čaršiji* (ANIKINA VREMENA). ♦ *A već*

u kojoj su se neprestano pomerali nemirna svetlost i njegova velika, prelomljena senka (NAPAST).

⁹⁴ *Taj beskrajni i nejasni razgovor između samca čoveka i tišine oko njega, znači da smo pri kraju puta* (LETEĆI NAD MOREM).

⁹⁵ *U tišini i nepomičnom vazduhu letnjeg dana javi se odnekud neočekivan i nevidljiv pokret, kao zalutao i usamljen talas* (JELENA ŽENA KOJE NEMA).

⁹⁶ *To je bio avetinjski tih udarac klatna, kao kad u šumskoj tišini jedna jedina krupna kap padne na vlažnu stelju od opalog lišća, ali zatim je došao drugi, nešto jači, a za njim ubrzana povorka zvukova koji su bili još tihi i promukli, ali sve snažniji jedan od drugoga* (U ČELJI BROJ 115).

⁹⁷ *Kako kazan još nije provurio, u kačari je bila tišina da se čulo kako Kezmo pučka krezubim ustima u snu* (KOD KAZANA). ♦ *A iza toga nastaje takva tišina da se čuju i topot koraka i muklo mrmljanje onih koji povlađuju* (MARA MILOSNICA). ♦ *Posle šuma i buke, tišina je izgledala duga i duboka, iako su ljudi zapitkivali i žene puštale kratke uzvike i uzdahe* (SVADBA). ♦ *Posle svakog dozivanja tišina je bila veća* (ŽED). ♦ *On je kao miran sjaj i velika tišina u kojoj se čuje glas koji ga niječe* (NEMIR OD VIJEKA).

⁹⁸ *Zatim tišina, puna uzbuđenja* (MILA I PRELAC).

⁹⁹ *Nastade tišina u kojoj su jedno drugo posmatrali i merili* (NAPAST). ♦ *I opet nastaje tišina u kojoj fra Petar sav napregnut ide za svojom mišlju, a fra Mijo pretura u glavi mogućnosti raznih strahota i sprema neko novo pitanje* (ŠALA U SAMSARINOVOM HANU). ♦ *Posle toga nastade tišina* (VELETOVCI). ♦ *U tišini, koja bi nastala poslije pucnjave, on bi, raširenih ruku, dubokim glasom progovorio nekoliko riječi, na koje je svijet odgovarao povlađivanjem, i nastavljao put* (MARA MILOSNICA).

sekund docnije briše ga i zatrpava usijana kastiljanska tišina, kao vejavica ptičiji trag u snegu (ŠPANSKA STVARNOST), izazivačka – Ta tišina je Đerzeleza još više dražila i izazivala (PUT ALIJE ĐERZELEZA), sanjiva – Bio je miran u sanjivoj tišini u kojoj se slivaju i izmiruju svi dani i događaji (PUT ALIJE ĐERZELEZA), prostrana – U daljini se vidik vedrio, na moru su bleštale prostrane tišine uokvirene naboranim strujama (ZANOS I STRADANJA TOME GALUSA), mučna – Dalje, ajdemo dalje! – vikao je činovnik, ali nije uspevao da rastera mučnu tišinu koja je ostala iza starca (SVADBA), sumnjiva – Među hrišćanima neka sumnjiva tišina (MARA MILOSNICA), voluntativna – Voli gestu i tišinu, na djelo misli u drugom redu; voli momenat i dio, odvratna mu je suma i ne razumjeva cjeline (HAJNE U PISMIMA), nevoluntativna – Još jedini izlaz vodi dalje na zapad i dublje u greh i stradanje i bolest, a puta natrag na istok i „kući“ nema i nikad više milosti i nikad više čednosti neznanja ni tišine nehtijenja i lepote mira (VOJMIRU DURBEŠIĆU), artefaktska – Žale grane vriskom, mole grane | tišinu rumenog zlata (NOĆ CRVENIH ZVJEZDA), zimska – U sobama, gdje je vladala uvijek zimna tišina, bilo je pretrpano od prostirke, čilima, vezova, kutija i sanduka (ZA LOGOROVANJA), zastrašujuća – Bila je kasna gradska noć, bez zvezda i oblaka, sačinjena od same vlažne tame i tišine koja zastrašuje (ŽENA OD SLONOVE KOSTI), vjerska – u tišini bogomolja i svetih liturgija,¹⁰⁰ kućna – Kada su savladane sve teškoće oko transporta i nameštanja orgulja i kada je trebalo da one posluže svojoj nameni, pobunili su se muslimani u Fojnici i prijavili franjevence veziru „da su nabavili nekakvo previše bučno glazbalo, koje će narušavati njihovu kućnu tišinu i smetati im u molenju“ (DISERTACIJA), povremena – Redaju se sujetlo i mrak i izmjenjuju vjetri s tišinama, ali borba ne prestaje da se bije (NEMIR OD VIJEKA), vazдушna – Ali kad bi došao sebi, i uhvatio sam sebe u posljednjem besnom pokretu, i razabrao u tišini ustajala vazduha svoje posljednje psinke, on bi se ledio od straha i, sa jezom uz kičmu i lobanju, prošla bi ga svega misao: evo, on sebe gleda kako ludi i gubi se (ANIKINA VREMENA), radna – Žene tkaju u tišini za njih darove, njih spominju – dobri ljudi u molitvama, o njima pjevaju djevojke za – prozorima i za njih raste cvijeće u malim vrtovima (PRVA PROLJETNA PJESMA), unutrašnja – Sav je kraj u tišini u meni (ZDENKI MARKOVIĆ), metaforska – Tu su čitavi virovi tišine (SVADBA), nominativna (ime tišini) – Ko će znati vremenu kraj, vetru put, tišini ime, i šta je to što meni podgriza misli i razara san? (ŠTA SANJAM), destruktivna – Zelen val, riba il' ptica prolome tišinu (ŠTA SANJAM),¹⁰¹ KOLORITNA

¹⁰⁰ I ja neću naskoro zaboraviti onu scenu iz Selimove džamije, nakon osvojenja Dri-nopolja, gdje se jedan dežmekast bugarski vojnik bezbožno ispeo u glibavim opancima na neke stepenice i viče u velu tišinu bogomolje nerespektnošću balkanskog seljaka [...] (BRANKO MAŠIĆ. RATNE SLIKE I UTISCI). ♦ Tu se sastaju bijela djetinja radost i kriminal mračnih ulica, čednost i sveta tišina liturgija i objest i vriska mladićkih orgija (A. G. MATOŠ).

¹⁰¹ U istraživanjima se izdvajaju i druge vrste Andrićevih tišina. Npr. Radivoje Konstantinović govori o ritmičkoj tišini, tišini isprekidanoj ravnomjernim zvukom koja podstiče na razmišljanje i sanjarenje: „[...] to je tišina strepnje; iznenadna tišina je tišina zebnje, koja se pretvara u stravu, zloslutna tišina mora koje u svojim dubinama krije

– *U udaljenim baštama se u tamnoj tišini čuje kako s muklim tutnjem biju o zemlju prezrele kruške, a zrele takiš se savijaju i naginju preko ograda i u jesenjoj obijesti padaju prolaznicima na glave* (PUT ALIJE ĐERZELEZA).

21. Izvršena analiza sugerše nekoliko zaključaka, zapažanja i uopštavanja. Postoje dvije osnovne Andrićeve vrste tišine: egzistencijalne i umjetničke. Prve su vezane za život (tišine koje autor osjeća, opservira, analizira i opisuje), druge su one koje se prikazuju u djelima. Za Andrića tišina je višeslojna – to je materija u pokretu, odsustvo materije ili bar iluzija odsustva, nepomičnost, ono što se ne kreće i što i ne postoji. Iako je tišina ono što se ne može čuti, Andrić je auditivno percipira. On je dovodi u vezu sa nemirom. U nekim trenucima za njega su isto san i tišina. Andriću je tišina posebna vrsta muzike, još više: tišina je najbolja muzika. Pisca posebno privlači zvono i miješanje njegovog zvuka sa tišinom. On nalazi vezu između tišine i vode. Andrić razmišlja o tišini u kontekstu samoće (*pravom zavičaju svesti*) i konstatuje da samoća nije tišina i nepomičnost, već vapaj i kliktaj ljudskih sudbina i životnih zahtjeva. Na više mjesta slika tišine pojačava se metaforama. Posebno je često njeno slikovito predstavljanje kao nešto što je zatrpano. Andrić razlikuje dvije vrste tišine: spoljnu i unutrašnju. Prva je povezana sa nepostojanjem zvuka, a druga se odnosi na čovjeka i njegova preživljavanja, raspoloženja i razmišljanja (doživljava je kao trenutak velike opasnosti koji dugo traje). Često se tišina percipira i izražava u paru (npr. u spoju sa glasom ili sa zaparom). Postoje razmišlja o tome kako spoznati tišinu. U njima se zaključuje da je onaj ko uspije da pronikne u nju postigao najviše što se može postići. Često Andrić dovodi u vezu tišinu i ćutanje, koje je bitna determinanta Andrićevog stvaralaštva. U životu Iva Andrića i u njegovim djelima nalazimo različite vrste spoljnih tišina: u određeno godišnje doba, u pojedinim dijelovima dana. Što se tiče kompozicije tekstova, tišina se gotovo nikad ne nalazi u introdukciji (u proznim djelima postoji smo samo jedan primjer, a u poeziji tri). Tišina se često smješta na kraj teksta kao udarna poziciju pripovijedanja i lirskog izražavanja. Niz proznih tekstova završava se tišinom u obliku smrti. Obje dolaze po zakonu spojenih sudova pri čemu ne postoji reverzibilan odnos (svaka smrt vodi tišini, ali svaka tišina ne vodi smrti; međutim obje vode nuli, ništavilu). U nekim slučajeva leguru čine tri kategorije (smrt, tišina i ćutanje) ili dvije (tišina i san). Često se u naracijskoj finalizaciji opisuje trenutak smrti pojedinca (prelazak u vječnu tišinu). Andrićevi tekstovi nude slučaj u kome se ne radi o individualnoj smrti, već kategorijalnoj – umiranju djetinjstva.

22. Postoje tišine koje na ovaj ili onaj način markiraju svako pišćevo djelo, vežu se za njega pa po tome postaju prepoznatljive. To su, prije svega, bosanska,

čudovišta“ (Konstantinović 1979: 165). U TRAVNIČKOJ HRONICI autor nalazi fluidnu tišinu – ona je i tišina-tajanstvo, srećna tišina koja podstiče sanjarenje i nije rijetka u Andrićevim djelima (Konstantinović 1981: 295). Tišina sa kojom se bori Defose ima poseban naziv: tišina-inertnost (Konstantinović 1981: 294).

turska, travnička, slatka, unutrašnja, iščekujuća (prospektivna), auditivna, glasovna, komunikacijska, komparacijska, kvantitativna, relaksirajuća, opoziciona i dr.

23. Od svih Andrićevih tekstova tišina je kao motiv najviše zastupljena u romanu TRAVNIČKA HRONIKA. U njemu postoji više vrsta tišine: travnička, kontekstualna, sveprostorna, destruktivna, modalna, pobjednička. Ovo djelo je bilo i ostalo prepoznatljivo po smrtonosnoj bosanskoj (istočnjačkoj) tišini koju osjećaju stranci ulaskom u Bosnu i boravkom u njoj. Suprotna je „lijepa“ tišina turske Bosne kod domaćih ljudi, koji su strahovali da će u novim vremenima doći kraj dobrom redu i toj „lijepoj tišini“. Pored opšte (bosanske, turske) skreće na sebe pažnju travnička tišina. Treća po značaju (pored bosanske i travničke) jeste kontekstualna tišina. Ona dolazi paralelno sa nekim direstatom (procesom, radnjom, stanjem, zbivanjem, odnosom), prije ili poslije njega. Dosta ima primjera kada se tišina uparuje sa strahom, uzbuđenjem, muzikom, svježinom noći, šumom vode, gukanjem i sl. Druge vrste tišine manje su zastupljene: vremenska (ljetna, noćna, sveprostorna, gradacijska, modalna, konfliktna, pobjednička). Neke od njih imaju izrazito metaforički, personifikacijski i epiteti karakter.

24. Ono što u TRAVNIČKOJ HRONICI *lijepa tišina* to je u NA DRINI ČUPRIJI *slatka, dobra tišina*, koja je u „turska vremena“ smatrana krajnjim ciljem i najsavršenijim oblikom javnog i privatnog života. Ostale vrste tišine manje su prisutne: kvantitativna, predsmrtna, prostorna, temporalna, komparativna, prihvatljiva, čutljiva, molitvena.

25. Prospektivna tišina (koja nagovještava buru) obilježava roman GOSPODICA i rađa se u neizvjesnosti, iščekivanju onoga što nosi sa sobom Sarajevski atentat 1914 (razrješava se radikalno i u jednom trenutku).

26. Tamnička tišina vlada u PROKLETOJ AVLIJI. Tišine postoje i izvan zatvorskog prostora; one imaju svoju jačinu i narušavaju se.

27. Unutrašnja tišina najviše dolazi do izražaja u EX PONTU, ZNAKOVIMA PORED PUTA i u nekim epistolama. Pored nje pojavljuje se prostorna, vremenska, komparativna i apelativna tišina. Iščekujuća tišina prožima dnevnik MEĐU SIRENAMA. Auditivna tišina manifestuje se u pripovijetkama MUSTAFA MADŽAR, LETEĆI NAD MOREM, MARA MILOSNICA, PROBA, SUNCE, ŠPANSKA STVARNOST, ŠTA SANJAM, ŽEĐ, PORUČNIK MURAT, ČAŠA te ZNAKOVIMA PORED PUTA. Oglasovljenu tišinu nalazimo u esejima o Goji (GOJA, RAZGOVOR S GOJOM). U tekstu LETEĆI NAD MOREM javlja se komunikaciona tišina, a u JELENI ŽENI KOJE NEMA deiktička. Komparacijsku tišinu nudi novela U ČELIJI BR. 115 i ŠTA SANJAM. Kvantitativna tišina zastupljena je u pripovijetkama KOD KAZANA, MARA MILOSNICA, SVADBA, ŽEĐ, NEMIR OD VIJEKA. Tu su i drugi tipovi: dnevna (VELETOVCI), noćna (ANIKINA VREMENA), personifikacijska (ANIKINA VREMENA), sanjiva (PUT ALIJE ĐERZELEZA), prostrana (ZANOS I STRADANJA TOME GALUSA), mučna (SVADBA), sumnjiva (MARA MILOSNICA), voluntativna (HAJNE

U PISMIMA), nevoluntativna (VOJMIRO DUBBEŠIĆU), artefaktska (NOĆ CRVENIH ZVIJEZDA), zimska (ZA LOGOROVANJA), zastrašujuća (ŽENA OD SLONOVE KOSTI), vjerska (BRANKO MAŠIĆ. RATNE SLIKE I UTISCI; A. G. MATOŠ), kućna (DISERTACIJA), povremena (NEMIR OD VIJEKA), vazдушna (ANIKINA VREMENA), radna (PRVA PROLJETNA PJESMA), unutrašnja (ZDENKI MARKOVIĆ), metaforska (SVADBA), nominativna (ŠTA SANJAM), destruktivna (ŠTA SANJAM).

Izvori

- Andrić 1936: Andrić, Ivo. TIŠINA. In: *Politika*. Beograd. God. 33, br. 9926, 6–9. januar. S. 6.
- Andrić 1981^a: Andrić, Ivo. *Sabrana dela*, knj. 1–17. Urednik Vuk Krnjević. Beograd – Zagreb – Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državna založba Slovenije – Misl – Pobjeda.
- Gralis-Korpus-www: *Gralis-Korpus*. In: <http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis/andric42-45>. 10. 5. 2014.

Literatura

- Dimitrijević 2010³: Dimitrijević, Kosta. *Razgovori i ćutanja Ive Andrića*, Beograd: Prometej. 197 s.
- Džadžić 1996: Džadžić, Petar. *Ivo Andrić: Esej*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 397 s. [SABRANA DELA PETRA DŽADŽIĆA, t. 1]
- Jandrić 1982²: Jandrić, Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Karaulac 2000: Karaulac, Miroslav. *Ivo Andrić: Pisma (1912–1973) – Privatna pošta*. Novi Sad: Matica srpska. 516 s.
- Kolar 1974: Kolar, Vladimir. *Ivo Andrić: Govor tišine*. Beograd: Jugoslovenska revija. 112 s.
- Konstantinović 1977: Konstantinović, Radivoje. Fenomen tišine u delu Ive Andrića. In: *Delo*. Beograd: januar. S. 1–15.
- Konstantinović 1995: Konstantinović, Radivoje. *Istraživanje tišine i drugi ogledi*. Beograd: Srpska književna zadruga. 303 s.
- Konstantinović 1981: Konstantinović, Radivoje. Stilska funkcija tišine u TRAVNIČKOJ HRONICI. In: Nedeljković, Dragan (gl. urednik). *Delo Ive Andrića u kontekstu evropske književnosti i kulture*. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. S. 293–298.
- Kordić 1986: Kordić, Stevan. *Poetika ćutnje*. Titograd: Univerzitetska riječ Nikšić. 231 s.

- Milojević 2008: Milojević, Snežana. *Meditativna proza Ive Andrića*. Niš: Niški kulturni centar. 213 s.
- Nemec 2013: Nemec, Krešimir. Buka bosanske tišine – roman o konzulskim vremenima. In: Nemec, Krešimir. *Ivo Andrić TRAVNIČKA HRONIKA* [Djela Ive Andrića, sv. 3]. Zagreb: Školska knjiga. S. 527–565.
- Rudjakov 2012: Rudjakov, Pavel N. Tri vrste pričanja i ćutanja kod Andrićevih junaka. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane: Ivo Andrić u srpskoj i evropskoj književnosti*. Br. 41/2. Beograd: MSC. S. 581–588.
- Stojadinović 2011: Stojadinović, Dragoljub. Stojadinović, Dragoljub. *Mudrosti i tajne u delu Ive Andrića*. Beograd: Altera. 328 s.
- Tasovac 2000: Tasovac, Toma. Negacija kao prisustvo odsustva u delima Ive Andrića. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. 19, sv. 16. S. 161–224.

Branko Tošović (Graz)

Ivo Andrić's „quietness“

The article analyzes the notion of quietness in the works and in the life of Ivo Andrić, its informative value, description and interaction with the notion of silence. The author distinguishes different types of quietness: existential, artistic, external, internal, Bosnian (Turkish), sweet, prospective, waiting, auditive, phonic, communicative, comparative, quantitative, relaxing, oppositional, metaphorical, etc.

Branko Tošović (Graz)

Andrićeve tišine

U radu se analizira tišina u tekstovima i životu Iva Andrića, njena informativnost, deskripcija i prožimanje sa ćutanjem. Izdvajaju se sljedeće vrste tišine: egzistencijalna i umjetnička, spoljna i unutrašnja, bosanska (turska), slatka, prospektivna, iščekivajuća, auditivna, glasovna, komunikacijska, komparacijska, kvantitativna, relaksirajuća, opoziciona, metaforička, personifikacijska i dr.

Branko Tošović (Graz)

Andrićs Stille

Im Beitrag erfolgt eine Analyse der Stille in den Texten und im Leben von Ivo Andrić; es ergeben Darstellungen zu informativen Werte von Stille, zur Deskription sowie zu Wechselbeziehungen mit dem Schweigen. Seitens des Autors werden hierbei folgende Arten von Stille unterschieden: existentielle und künstlerische, äußere und innere, bosnische (türkische), süße, prospektive, abwartende, auditive, lautliche, kommunikative, komparative, quantitative, entspannende, oppositionelle, metaphorische u. a.

Бранко Тошович (Грац)

Тишины Иво Андрича

В статье проводится анализ тишины в произведениях и жизни Иво Андрича, ее информационная ценность и взаимодействие с молчанием. Выделяются следующие разновидности тишины: экзистенциальная, и художественная, внешняя и внутренняя, боснийская (турецкая), сладкая, пропективная, выжидаящая, аудитивная, звуковая, коммуникативная, компарационная, количественная, ослабляющая, оппозиционная, метафорическая и др.

Branko Tošović (emer.)
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
branko.tosovic@uni-graz.at